GLOBALLASHUV JARAYONIDA O‘SMIRLARNING IQLIM O‘ZGARISHIGA PSIXOLOGIK MUNOSABATI

Eshboltayeva Zarina Mashrab qizi

Jurayev Baxrom
psixologiya fanlari doktori professor

Received: 19.09.2025
Revised: 20.09.2025
Accepted: 21.09.2025

Kalit so‘zlar.
globallashuv, iqlim o‘zgarishi, ekologik xavotir, psixologik munosabat, o‘smirlar, ijtimoiy ong, atrof-muhit ta’siri, stress va xavotir, psixologik barqarorlik, barqaror rivojlanish, ekologik ta’lim, hissiy reaktsiyalar, xavfsizlik hissi, ijtimoiy mas’uliyat, kelajakni anglash

Annotatsiya. Ushbu tezis globallashuv jarayonida o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga psixologik munosabatini tadqiq qilishga bag‘ishlangan. Hozirgi kunda global iqlim o‘zgarishlari nafaqat ekologik muammolarni keltirib chiqaradi, balki yoshlar orasida psixologik stress, xavotir va ekologik bezovtalikni ham yuzaga keltirmoqda. Tezisning maqsadi o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga bo‘lgan hissiy reaktsiyalarini, ularning ekologik ongini, stress darajasi va psixologik barqarorlik darajasini aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga nisbatan ijtimoiy ong va mas’uliyatini oshirish, barqaror rivojlanish hamda ekologik ta’lim strategiyalarini takomillashtirishga yordam beradi. Tezisda so‘rovnomalar, intervyular va kuzatuv metodlaridan foydalangan holda ma’lumotlar yig‘ildi. Natijalar o‘smirlar orasida ekologik xavotir darajasi yuqori ekanligini, lekin psixologik barqarorlikni oshirish uchun psixologik qo‘llab-quvvatlash va ekologik ta’limning zarurligini ko‘rsatadi.

Kirish. Globallashuv jarayoni 21-asrning eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hodisalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon millatlar va mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ekologik bog‘liqlikni kuchaytiradi, axborot almashinuvini tezlashtiradi va yosh avlodning dunyoqarashiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, globallashuv iqlim o‘zgarishlarini yanada yaqqol ko‘rsatmoqda, chunki sanoat ishlab chiqarish, transport va urbanizatsiya jarayonlari ekologik muammolarni kuchaytiradi. Iqlim o‘zgarishlari nafaqat tabiiy muhitga, balki odamlarning psixologik holatiga ham ta’sir qiladi.O‘smirlar, ularning ruhiy va hissiy rivojlanish jarayoni davomida, iqlim o‘zgarishlari kabi global muammolarni tushunish va unga munosabat bildirishda

o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ular atrof-muhitdagi salbiy o'zgarishlar, ekologik xavotir va iqlim krizisi haqida ma'lumotlarni tez qabul qiladi, lekin psixologik barqarorlik darajasi va stress bilan kurashish qobiliyati har xil bo'ladi. Shu bois, o'smirlarning iqlim o'zgarishiga psixologik munosabati o'rganilishi zarur.Hozirgi kunda iqlim o'zgarishi bilan bog'liq ekologik xavotir, stress va depressiv holatlar yoshlar orasida keng tarqalgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ekologik muammolar bilan yuzlashish o'smirlarning kelajakni anglashiga, ijtimoiy ongiga va mas'uliyat hissiga ta'sir qiladi. Shu nuqtai nazardan, o'smirlarning iqlim o'zgarishiga psixologik reaksiyalari va ular bilan bog'liq hissiy holatlarni aniqlash, ekologik ta'lim va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Tezisda quyidagi masalalar ko'rib chiqiladi: o'smirlarning iqlim o'zgarishiga bo'lgan hissiy reaktsiyalari, ekologik ong darajasi, stress va xavotir darajasi, shuningdek, psixologik barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish yo'llari. Tadqiqot natijalari nafaqat ilmiy nuqtai nazardan, balki amaliy psixologiya, pedagogika va ekologik ta'lim sohalarida ham qo'llanilishi mumkin. Globallashuv jarayoni XXI asrning eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hodisalaridan biri sifatida nafaqat iqtisodiy va texnologik o'zgarishlarni, balki inson psixologiyasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon mamlakatlar va millatlar o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytiradi, axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantiradi, shuningdek, yosh avlodning dunyoqarashini shakllantiradi. Shu bilan birga, globallashuvning ekologik jihatlari ayniqsa dolzarbdir: sanoat ishlab chiqarishning ko'payishi, transport va urbanizatsiya jarayonlari, tabiiy resurslarning haddan tashqari ishlatilishi global iqlim o'zgarishlarini tezlashtirmoqda.Iqlim o'zgarishlari inson hayotining barcha sohalariga ta'sir qiladi, jumladan, odamlarning psixologik holatiga. O'smirlar esa bu jarayonda alohida e'tibor talab qiladi, chunki ularning hissiy va ruhiy rivojlanish jarayoni davom etmoqda. Ular atrof-muhitdagi salbiy o'zgarishlarni tez qabul qiladi, ekologik ma'lumotlarni oson assimilyatsiya qiladi, ammo stressni boshqarish va psixologik barqarorlik darajasi turlicha bo'ladi. Shu bois, o'smirlarning iqlim o'zgarishiga psixologik munosabati nafaqat ularning individual rivojlanishi, balki jamiyatning ekologik ongini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.So'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ekologik xavotir va iqlim krizisi bilan bog'liq stress o'smirlarning ruhiy salomatligiga, kelajakni anglashiga va ijtimoiy mas'uliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, iqlim o'zgarishiga psixologik reaksiyalarni o'rganish, ekologik ta'lim va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirish uchun zarur.Bundan tashqari, global iqlim o'zgarishlari bilan

2025
WWW.ENGHUZHEKONING.UZ

bog‘liq axborotlarning tez tarqalishi va ommaviy axborot vositalarining roli o‘smirlarning ijtimoiy ongiga ta’sir qiladi. Ular iqlim o‘zgarishi haqida turli manbalarni kuzatib, ekologik xavotir, stress yoki motivatsiyani boshdan kechiradilar. Shu sababli, o‘smirlarning psixologik munosabatlarini chuqur o‘rganish ekologik ta’lim, barqaror rivojlanish dasturlari va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash strategiyalarini shakllantirishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.Tezisda quyidagi masalalar o‘rganiladi: o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga bo‘lgan hissiy reaktsiyalari, ekologik ong va mas’uliyat darajasi, stress va xavotir bilan kurashish qobiliyati, psixologik barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish yo‘llari. Tadqiqot natijalari nafaqat ilmiy nuqtai nazardan, balki amaliy psixologiya, pedagogika va ekologik ta’lim sohalarida ham qo‘llanilishi mumkin. Shu bilan birga, u o‘smirlarni ekologik jihatdan mas’uliyatli, psixologik jihatdan barqaror va jamiyatga foydali shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Globallashuv jarayoni ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda nafaqat global bog‘liqlikni kuchaytiradi, balki ekologik muammolarni ham keskinlashtirmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sanoat ishlab chiqarish, transport va urbanizatsiya jarayonlari iqlim o‘zgarishlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi va bu jarayon inson psixologiyasiga ham salbiy ta’sir qiladi [1].

O‘smirlarning psixologik rivojlanishi jarayonida ularning ekologik xavotir va stressga nisbatan reaksiyalari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, Clayton va boshq. (2017) tadqiqotida ekologik xavotir bilan yuzlashish o‘smirlarning kelajakni anglash, ijtimoiy mas’uliyat va hissiy barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan [2].Shuningdek, ijtimoiy ong va atrof-muhit ta’sirini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga psixologik munosabatini shakllantirishda ijtimoiy va madaniy faktorlarning rolini ochib beradi. Masalan, Ojala (2012) ekologik ta’lim va psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlari o‘smirlar orasida psixologik barqarorlikni oshirishga yordam berishini ko‘rsatgan [3].Bundan tashqari, iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq stress va xavotir o‘smirlarning ruhiy salomatligi va psixologik barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi. Bethel va boshq. (2020) o‘smirlar orasida ekologik xavotir va depressiv holatlar yuqori ekanligini qayd etgan, bu esa ekologik ta’lim va psixologik qo‘llab-quvvatlashning zarurligini ta’kidlaydi [4].Shu tarzda, mavjud tadqiqotlar o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga psixologik munosabati ekologik xavotir, stress, psixologik barqarorlik va ijtimoiy ong bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ekologik ta’lim va psixologik qo‘llab-quvvatlash strategiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega [5].

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotda o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga psixologik munosabati sifat va miqdoriy tadqiqot metodlari yordamida o‘rganildi. Tadqiqot ishtirokchilari sifatida 13–18 yosh oralig‘idagi 100 nafar o‘smir tanlandi. Ishtirokchilar maktab va oliy ta’lim muassasalarining birinchi va ikkinchi kurs talabalari orasidan tasodifiy tanlandi. Tanlovda jins, yosh, ijtimoiy-madaniy muhit va ekologik faollik kabi mezonlar hisobga olindi.

Ma’lumotlarni yig‘ishda bir nechta metodlar qo‘llanildi. Birinchidan, so‘rovnomalar orqali o‘smirlarning ekologik xavotir, stress darajasi va psixologik barqarorligi aniqlandi. Anketalar Likert shkalasi asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, ochiq va yopiq savollarni o‘z ichiga oladi. Ikkinchidan, yarim tuzilgan intervyular yordamida 20 nafar ishtirokchidan batafsil ma’lumot olindi. Intervyular o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga bo‘lgan hissiy reaktsiyalari, ekologik faolligi va ijtimoiy mas’uliyatini chuqurroq tushunishga xizmat qildi. Uchinchidan, kuzatuv metodlari sinf va maktab tashqarisidagi faoliyatlarni o‘z ichiga olib, o‘smirlarning nazariy bilimlarini amaliyotda qanday qo‘llashini aniqlash imkonini berdi.Olingan ma’lumotlar SPSS dasturi yordamida tahlil qilindi. Deskriptiv statistikalar (o‘rtacha, dispersiya) va inferensial tahlillar (korrelyatsiya va regressiya) qo‘llanilib, o‘smirlarning psixologik munosabati miqdoriy jihatdan baholandi. Tadqiqot davomida etik qoidalarga qat’iy rioya qilindi: ishtirokchilardan rozilik olindi, shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligi saqlandi va tadqiqot shaffoflik bilan o‘tkazildi.

Ushbu metodlar kombinatsiyasi o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga psixologik reaksiyasini har tomonlama o‘rganish imkonini berdi. So‘rovnomalar, intervyular va kuzatuvlar orqali to‘plangan ma’lumotlar ekologik xavotir, stress darajasi, psixologik barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi omillarni aniqlashga xizmat qildi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari ekologik ta’lim va psixologik qo‘llab-quvvatlash strategiyalarini shakllantirishda ilmiy asos yaratadi va amaliy jihatdan foydali bo‘ladi.Tadqiqotda o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga psixologik munosabati o‘rganildi. Tadqiqotda 100 nafar o‘smir (13–18 yosh) ishtirok etdi. Ma’lumotlar so‘rovnomalar, intervyular va kuzatuvlar yordamida yig‘ildi. Quyidagi jadval tadqiqot materiallari va metodlarini umumlashtiradi:

1-jadval

Metod	Tavsif	Maqsad	Namuna soni
So‘rovnoma	Likert shkalasi asosida ishlab chiqilgan anketalar	Ekologik xavotir, stress va psixologik barqarorlikni aniqlash	100

2025
WWW.INSIGHTPUBLISHING.UZ

Metod	Tavsif	Maqsad	Namuna soni
Intervyu	Yarim tuzilgan intervyular	Hissiy reaktsiyalar, ekologik faollik va ijtimoiy mas’uliyatni chuqur o‘rganish	20
Kuzatuv	Sinf va maktab tashqarisidagi faoliyatni kuzatish	O‘smirlarning amaliy ekologik xatti-harakatlarini aniqlash	100
Statistika	SPSS dasturi, deskriptiv va inferensial tahlillar	Ma’lumotlarni miqdoriy tahlil qilish	100
Etik qoidalar	Rozilik va maxfiylik	Tadqiqotning etik jihatlarini ta’minlash	100

Jadvalda ko‘rsatilgan metodlar bir-birini to‘ldiradi. So‘rovnomalar o‘smirlarning hissiy holati va stress darajasini o‘lchashga xizmat qilsa, intervyular ularning ekologik ong va ijtimoiy mas’uliyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Kuzatuvlar esa nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilish imkonini beradi. SPSS dasturi yordamida olingan ma’lumotlar miqdoriy tahlil qilinadi, bu esa tadqiqot natijalarini ishonchli va ilmiy asoslangan qiladi. Etik qoidalar tadqiqotning ishtirokchilar uchun xavfsiz va shaffof bo‘lishini ta’minlaydi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga psixologik munosabatini har tomonlama o‘rganishga imkon berdi. So‘rovnomalar va intervyular natijasida aniqlanishicha, ishtirokchilarning aksariyati iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq xavotirni sezadi va bu holat ularning hissiy salomatligiga ta’sir qilmoqda. Shu bilan birga, psixologik barqarorlik darajasi turlicha bo‘lib, yuqori ekologik ongga ega o‘smirlar stressni samarali boshqarish qobiliyatiga ega ekanligi kuzatildi.Kuzatuv natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘smirlarning amaliy ekologik faolligi va ijtimoiy mas’uliyati ularning hissiy reaksiyalari bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, ekologik loyihalarda faol qatnashgan o‘smirlar kamroq xavotir bildirgan, lekin ekologik mavzular bo‘yicha bilimlari yuqori bo‘lganlar esa barqaror qaror qabul qilish va ijtimoiy faollik ko‘rsatish qobiliyatiga ega bo‘lgan.

Quyidagi jadval o‘smirlar orasida ekologik xavotir, stress va psixologik barqarorlik darajasini ko‘rsatadi:

2-jadval

2025
WWW.INSIGHTPUBLISHING.UZ

Psixologik omil	Past daraja (%)	O‘rta daraja (%)	Yuqori daraja (%)
Ekologik xavotir	15	45	40
Stress darajasi	20	50	30
Psixologik barqarorlik	25	40	35
Ijtimoiy mas’uliyat	10	50	40

Jadval natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlarning aksariyati ekologik xavotirni o‘rta va yuqori darajada sezadi. Stress darajasi ham o‘rta va yuqori bo‘lib, o‘smirlarning psixologik barqarorligi va ijtimoiy mas’uliyatini oshirish uchun qo‘llab-quvvatlash va ekologik ta’lim zarur. Bu natijalar o‘smirlarni ekologik jihatdan mas’uliyatli, psixologik jihatdan barqaror shaxs sifatida tarbiyalashga yo‘naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqishda asos bo‘ladi.Tadqiqot natijalari shuningdek, o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga psixologik reaksiyasi va ekologik faolligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tasdiqlaydi. Yuqori ekologik ongga ega o‘smirlar stressni boshqarish va ijtimoiy faollik ko‘rsatish qobiliyatiga ega bo‘lsa, past darajadagi ekologik ong bilan o‘smirlar xavotir va stressni kuchliroq his qilgan. Shu sababli, ekologik ta’lim va psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlari o‘smirlarning psixologik barqarorligini oshirish va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot globallashuv jarayonida o‘smirlarning iqlim o‘zgarishiga psixologik munosabatini o‘rganishga bag‘ishlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘smirlar orasida ekologik xavotir va stress darajasi o‘rta va yuqori bo‘lib, ularning psixologik barqarorligi va ijtimoiy mas’uliyati turlicha ekanligi aniqlangan. Ekologik ong va ijtimoiy mas’uliyat yuqori bo‘lgan o‘smirlar stressni samarali boshqarish va ekologik faollik ko‘rsatish qobiliyatiga ega, past darajadagi ekologik ong esa xavotir va stressni kuchaytiradi.Tadqiqot shuningdek, ekologik ta’lim va psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlarining o‘smirlarning psixologik barqarorligini oshirish, ekologik faollikni rivojlantirish va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Climate Change 2021: The Physical Science Basis. 2021.
2. Clayton, S., Manning, C., Krygsman, K., & Speiser, M. Mental Health and Our Changing Climate: Impacts, Implications, and Guidance. American Psychological Association, 2017.
3. Ojala, M. Regulating Worry, Promoting Hope: How Do Children, Adolescents, and Young Adults Cope with Climate Change? International Journal of Environmental and Science Education, 7(4), 537–561, 2012.
4. Bethel, A., Sheppard, S., & MacNeill, K. Adolescents and Climate Anxiety: A Review. Journal of Environmental Psychology, 70, 101431, 2020.
5. Hickman, C., Marks, E., Pihkala, P., Clayton, S., Lewandowski, R. E., Mayall, E. E., … & van Susteren, L. Climate Anxiety in Children and Young People and Their Beliefs About Government Responses to Climate Change: A Global Survey. The Lancet Planetary Health, 5(12), e863–e873, 2021.
6. Stern, P. C., & Dietz, T. The Value Basis of Environmental Concern. Journal of Social Issues, 50(3), 65–84, 1994.
7. Bandura, A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.